

SEENEVANA RÄNNUTEEDELT

ERAST PARMASTO

Esimesel kaugmatkal 1956. aastal. Kahe hutsuulineiu elu esimene pildistamine.

Eesti viimase poolsajandi kohalik memuaarikirjandus on tasakaalutu, nagu meie elugi on olnud. On hulk mälestusi kultuuritegelaste noorusest, mis katkevad mingi tõkkeni jõudes. On näitlejate kokkuvõtteid elus mängitust. On uuemaid raamatuid elu raskeimaist aastaist Siberis, sõjas või pagenduses.

Hoopis napilt on ilmunud mälestusi teadlaste elust. Võin enda näitel ütelda: pool sajandit elu ilma päevikuteta. Kodus oli muudki, mida peita tuli: vanu keelutute nimekirja kuuluvaid raamatuid, võimude poolt hirmus salajaseks peetud täpseid, ehkki juba vananenud Eesti maakaarte. Ei tahtnud sellele lisada midagi paberile kirjutatut, mis sisaldanuks nimesid ja kuupäevi. Kuigi minul ehk polnud põhjust karta – aga ikkagi, omamoodi hirm oli sisse kasvanud. Mingil määral kahtlaseks pee-

ti ju kõiki teadlasi, seitsmekümnendail oli ka minu telefonikõnedel sageli kolmas, vaikiv osaleja – nõrga kõlksatusega tegutsema hakkav nõukogude magnetofon seal kuskil. Pealegi alustasin välismaiste kolleegidega kirjavahetust juba pool aastat pärast seda, kui NSV Liidus viimane inimene paljalt välismaalastega süütu kirjavahetuse pidamise fakti eest trellide taha pandi. Teadsin, et niisuguse kahtlase asjaga tegeleja on kontrolli all. Veel seitsmekümnendate lõpul ei lubanud mu Kesk-Aasias töötavate kolleegide instituudi direktor neil välismaalaste kirjadele vastata, olin mõnigi kord nende vahendaja.

Lõpuks polegi teaduri asi mälestusi kirjutada. Millal tal selleks aeg? Pensionipõlves? Stiis, kui teadlane loobub teadlane olemast, on ta kas füüsiliselt või ajuvõimetest juba omadega läbi. Veel enne sedagi olen võinud täheldada, kuidas mõne mu sõbra, oma erialal ikka veel piin-

likult täpse ja korrektse teadlase mälestuspajutustes detailid iga aastaga ikka huvitavamaks, enamasti ka ilusamaks muutuvad.

Miks mina siis midagi kirja olen püüdnud panna? Esiteks selgelt täheldatava kalduvuse pärast grafomaania poole, mis meil just haruldane pole. Teiseks: vaatan oma kirjapandud elu nagu tänapäeva antropoloogide avaldatud *case study* tüüpi materjalikogumikku. Näite-na sellest, kuidas mingi sotsiaalne rühm on kujunenud ja elanud.

Oma kirjapanekuid olen teinud läbisegi ja siis, kui mõlemat, nii tahtmist kui ka aega oli. Ainsaiks meenutavaiks märkmeiks olid välipäevikutes seeneleidude vahele juhtunud üksikud märksõnad. Niisiis on siin juhutükid juhtumisi valmis paladest. Miks just need? Vanasti eelnesid meistriseisusesse jõudmisele õppimis- ja siis rännuaastad. Olen elanud õnnelikku elu: pea kõik aastad on olnud ka rännuaastad, ja ka õpipoisiks olla ei häbene ma vahetevahel veel praegugi.

LEHM LAEVAS JA ÄRAKADUNUD HIIDKIVI

Elu esimeste meenutuste kohta on alati kahtlus, millal ja kas see ikka oli nii. Kas me mäletame olnut, või hoopis olnu hilisemaid meenutusi? Nende meenutuste meenutusi?

Nagu on näha allesjäänud käsitsi dateeritud fotolt, algas mu varase nooruse meelde jäävaim retk 4. juulil 1933, kui ma polnud veel viieaastane. Punased sõstrad olid siis juba peaaegu valmis. Pärastlõunal sõitsin ema ja vennaga rongiga Saaremaale, vanaema juurde. Õhtul jõudsime Haapsallu. Peatuse järel *sõitis rong merre*: mõlemal pool vagunit oli vesi! Siis hakkasime tagurpidi liikuma, meie imelikult lühikeseks jäänud rongil oli ees pikk tee läbi metsa Rohuküla sadamasse. Kas muist vaguneid jäi merre? Pool päeva olin ahnelt aknast välja vaadanud, nüüd oli kõike liiga palju saanud, ma jäin ema kõrval magama.

Vahepealsest ei mäleta ma midagi. Siis – oli see öösel või varahommikul – nägin laevalael meie ligidal seisvat lehma. Kas lehm sõidab ka Saaremaale? Või on ta meremeeste lehm, kelle piima nad hommikuti joovad?

Olen kaua püüdnud meenutada, mida ema

mulle vastas. Kui olin juba suur ja küsisin, ei mäletanud ema lehmagi. Mulle oli see aga laevasõidu olulisim seik.

Roomassaare sadamast sõitsime Kuressaare südalinna peatänavale rongiga, mis koosnes pisikesest vedurist ja paarist lahtisest, lihtsate pinkidega platvormvagunist. Kuuskümme kaks aastat hiljem sõitsin täpselt samasuguses rongis Richmondi maakonnas Thamesi ääres (st ühes Londoni linnaosas) ümber Aurumasina Muuseumi. Oli esmaspäeva hommik, ma olin esimene külastaja ja sõitsin seetõttu üksinda. Masinistil oli igav, ta tahtis juttu ajada, nii me siis teisi ei oodanudki.

Paljud tänapäevased muuseumieksponaadid olid minu nooruses igapäevased töövahendid või muud tavalised asjad. Eesti Rahva Muuseumis Tartus välja pandud maaharimisriistadega olen põllul töötanud, pastlad jalas. Aeg-ajalt putitan uute juppidega üles oma üksteist aastat tagasi USAs ostetud personaalarvutit, teised vaatavad minu vana head tööhobusekronu muigamisi. Praegu mõtlen pisut kahjurõmsalt, kuidas juba poole sajandi pärast tänased tehnikaimed, elektroonika tippsaavutused, moodsaim kodusisustus ja praegune moeriietus on muuseumis väljas. Ja kuidas need noortel üleoleva naeratuse või oma primitiivsusega lausa arusaamatust esile kutsuvad.

Aga tagasi Kuressaarde. Mäletan sealt pikka, lossiõue viivat õudselt pimedat tunnelit. Tohutusuurt kivi, mis oli kuskil Suur- ja Väikelahe vahelise tee Kuressaare-poolse otsa juures. Otsisin seda kivi tee äärest kahekümne aasta pärast, aga ta oli kadunud. Otsisin suuremaks kasvanud kadakate vahelt, kivi polnud ka seal. Võib-olla oli ta taandarenenud, piskeseks vajunud?

Vanaema elas Lossi tänaval ühe õue taga-sopis naxis kööktoas; majake ise oli kuskil vene kiriku ligidal, kus ka käisime. Aastakümneid hiljem, kui vanaema oli juba ammu surnud, püüdsin majakest leida ja vist leidsingi. Ma ei usaldanud siiski uksele koputada: mida oleks mul olnud võõrastele öelda? Pealegi, kui oleksin taibanud sattumist valesse, võõrasse korterisse, oleksin vanaema majakese hoopiski kaotanud.

Neis mälestusmeenutusi pole minugi jaoks midagi erilist peale ühe: sellest ajast peale olen tahtnud rännata. Sellest ajast peale armastan vaguni, autobussi või lennuki aknast välja vaadata. Ka siis, kui sõidan vist juba tuhandendat korda Tartust Tallinna või tagasi.

ESIMENE TÕSISEM KIRJATÖÖ

sai ette võetud siis, kui olin esimeses klassis. Otsustasin kirjutada reisikirjelduse. Olin tollal juba vähemalt ühe kriminaalromaaniga autor, see on mul kuskil laealusel riivil alles. Romaan lõpeb lausega: *Äkki tuntsin kuidas keki mind käckistas. Siis surin ma.* Niisiis olin juba kogenud autor.

Uue teose loomisele võis mind innustada loetud lemmikraamat – Eesti raudteerongide sõiduplaan, pisike teede kaardistik ja mõni nüüd juba unustatud reisijutt. Ka oli mul Nõmme linna plaan hästi selge; muuseas, sellele olid juba ette ära märgitud linna lennuväli ja hipodroom, mille peatses ehitamises tollased linnaplaneerijad kindlad olid. Aerodroom pidi tulema kuhugi Valdeku kanti. Seda plaani tundsin paremini kui linna ennast.

Et kõike olulist meenutada, käisin kõik tähtsamad kohad uuesti läbi. Alustasin sealt, kus Kadaka puistee lõikas metsa vahel läbi Harku raudtee süvend. Selle taga oleva Metsavahi mäeni ja jalamil vuliseva Metsavahi allikani ma vist seekord ei läinud. Tulin tagasi Õitse tänavat pidi, mööda Tondilossist. Siis Pääsküla raudteejaamani ning sealt läksin edasi kutsuva nimega Rännaku puisteed pidi, mille ääres maju polnudki. Puistee oli ta sellepärast, et tänav ääres olid puud; täpsemalt öeldes – männimets. Lõpuni ma ei läinud, tänav oli liiga pikk. Nii kulus rännakule linnas, rohkem küll metsas varasuvine ennelõuna.

Siis hakkasin kirjutama. Suurte trükitähtedega; kirjatähed olid tülikad ja aeganõudvad ja tulid koledad välja. Kirjutasin kaua, küllap vähemalt tunni, ja paberile ei tulnud kolme ridagi, needki olid sisutud. Ometi olin **väga** palju näinud, mul oli **väga** palju ütelda, mu sees istus mingi **sõnum**.

Midagi ei tulnud välja. Ridu ei tulnud. See üllatas ja pisut kohutaski mind. Miks? Mul oli

ju nii palju ütelda, mul oli sõnum. Ma ei teadnud just hästi, missugune – aga ta oli. Minu sees.

See õnnetus, see saamatus hakkas aastakümneid hiljemgi korduma: ka siis, kui ma juba oskasin kirjatööd teha. Oskasin, aga sageli ei tahtnud või lihtsalt ei suutnud. Ajakirjadele või ajalehtedele lubatud artiklikesed, mahalugemist nõudvad justnagu olulised teaduslikud ettekanded, esinemiste teesid jäid kirjutamata viimase õhtuni. Alles siis alustasin hirmsas vaevas, jätkasin suure vabanemistundega metsikus tempos ja jõudsin ikka enne hommikut valmis. Tavaliselt liiga pikalt. Läks hästi, kui mulle hiljem aega anti sõnakordusi sünonüümidega asendada, mõttekordusi maha tõmmata. Ja nii on lood siiani.

INIMESESÖÖJAD PUUD

Kõige huvitavam koht kodumajas oli põõning. Seal oli väike tapetseeritud kaldus seinetega ja aknakesega tuba. Lühikest redelit pidi üles minnes sai korstnapühkija-luugi lahti teha ja vaadata üle männilavade, kas või Tondilossini, mille puutornid siia ära paistsid.

Toa seintes olid kapid kõikmõeldavate ajakirjadega, ajalehtedest välja lõigatud ja kokku köidetud põnevusjuttudega; Eesti Riigikogu stenogrammidega 20. aastate lõpust; vihik Saareste murdeatlasest; ülevaate-teos Eesti mullastikust; statistika aastaraamatud. Seal oli ajalehtede vanu aastakäike, nende seas ka Tallinna Post ning ülipõnev Esmaspäev. 1920ndate lõpul oli Eestis ajalehtedele pea samasorti sõnavabadus kui praegu: iga tapmis- või pussitamislugu sai tänuliku ajakirjaniku käes mõnuldes täiskirjutatud leheküljeks, jubedad pildid juures ja puha. Vahe praegusega on vaid selles, et tollal olid kollane ja mitte-kollane ajakirjandus eristunud, neil olid ka eri peremehed.

Ühes Esmaspäeva numbris oli üksikasjalik kirjeldus kaugel lõunamaal troopilises metsas kasvavast inimesesööjast puust ja ta söömisharjumustest. Koos informatiivse, parasjagu õudse pildiga. Puu juurde sattunust napsasid kohe kinni okste tipul pannkoogitaoliselt laiuvad iminapad. Luukonte puu ei söö-

nud, need asetati korralikult puu jalamile hunnikusse – et ikka uusi rändureid seda kuhja ligemalt vaatama meelitada.

Nüüd tean, et esimesed jutud selliste puude kohta tekkisid koos maailmakaardi valgete laikude uurimisega. Eriti 17. ja 18. sajandil, kui igal maadeuurijate laeval oli lisaks kahuritele ja pärismaalastele vahetuskaubaks mõeldud käsipeeglite kastide kaasas ka vähemalt üks bioloog. Nagu möödunud sajandi esimesel poolel noor Charles Darwin, kes küll apla puuga ei kohtunud. Et ükski rändbotaanik teiste jutu järele kirjeldatud kannibalpuid siiski ise ei näinud, sellele on lihtne seletus. Kes nägi, see enam tagasi ei tulnud.

Umbes sellest ajast peale on mul kirglikuks igatsuseks olnud minna rändama troopilistes vihmametsadesse. Amatsooniasse, Sumatralle, Borneole, kuhu tahes. Pisut-pisut õnnestus see aastat nelikümmend hiljem teekonnal Indiasse. Veel mõne aasta pärast olid mu töötoas üle kuue kuu kaks suurt valmispakitud reisikasti, mida lootsin mõne päeva pärast Vietnami kaasa võtta. Kuskil arhiivides vedeleval kutsed, kirjavahetus, taotlused sõiduks Peruuksse, Tulemaale, veel kord Indiasse.

Nagu nähtub käesoleva loo kirjutamise tõlgast, ei õnnestunud mul ühelgi matkal inimesesööjaid puid näha. Mõned aastad tagasi vaatasin Tartus kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogus leht-lehelt läbi kõik Esmaspäeva numbrid; puu oli sealtki kadunud! Ajad on muutunud, iminappade või nugade ja kahvlite asemel kasutatakse praegu teisi, hoopis moodsamaid inimesesöömise viise.

ESIMENE VÄLISREIS

viis 1949. aastal Riiga, üliõpilaste teaduskonverentsile. Pidasin seal ettekande veetaime vesikatku levikust Eestis. Teksti olin vene keelde kirjutanud küll ise, päris vene keeleks tegi selle aga mitmeid tunde vaeva nähes professor August Vaga. Et ta minuga kõik parandused läbi arutas, oli see väga vahva pikk õppetund. Õppetund oli ka konverents ise, kus keegi mu ettekande tühisust tähele ei pannud. Just seal hakkasin taipama: niisugustel koos-

olekutel pole tähtis see, mida kuuled; vaid see, et igaüks saab ise rääkida.

Päris-välismaale sattusin aga eksituse tõttu.

Esimesed Eesti akadeemia teadlased pääsesid pärast sõda välissõitule 1956. aastal. 1958. aastal oli see veel väga erakordne sündmus, peaaegu kättesaamatu unistus. Selle aasta alguses sai Erik Kumari, Euroopa teiste ornitoloogidega heades sidemetes olnud mees, kutse Soome mingile sümpoosiumile. Loa sinaminekuks ta ka sai.

Umbes kuu aega enne sõitu selgus aga, et välismaale üksinda sõita ei lubata. Nagu N Liidu meremehed vist veel umbes 1991. aastani ei tohtinud võõral maal kõndida teisiti kui kolmekesi koos, kehtinud see 1958. aastal ka teadlaste puhul. Nii vähemalt arvati meie akadeemia välissuhete osakonnas või kuskil mujal seal meist kõrgel ja kaugel. Igatahes hakati Zooloogia ja Botaanika Instituudis otsima veel ühte inimest, kellel Soomega mingeidki teadussidemeid juba oleks.

Olin mitu aastat pidanud kirjavahetust Soome tuntud metsa-taimehaiguste professori Viljo Kujalaga ja nõnda siis langes valik minule. Ka Kumaril polnud mu kaasatuleku vastu midagi. Õppisin kuu aega iga päev mitu tundi soome keelt, ja 1958. aasta mais sõitsimegi! Moskvasse. Peale muu paberiajamise peeti meile ja kümmele kolleegile töölisele, insenerile ja teab-kellele välisministeeriumis instruierimisõppus. Näidetega seni juhtunu kohta hoiatati meid rangelt: välismaal ei tohi tänaval pidžaamas ringi kõndida, ruumides pole soovitatav maha sülitada ja pordumajja ei tohi nõukogude inimese väarikust kaotama ning välisluure provokaatorite ohvriks langema minna. Õpetussõnu loeti meile peale veel palju, üle kahe tunni, aga need kolm jäid kuidagi eriti meelde.

Kolmandal päeval lendasime Moskvast Helsingisse, kus NSVL saatkonna töötaja meid lennujaamas ootas ja kõigepealt saatkonda registreerimisele viis. Kumarile selgitati, kus linna servas sümpoosium toimub ja et temale on seal ligidal varutud koht hotellis. Julgesin arvata, et see on mulle veidi ebasobiv, asub botaanika instituudist üsna kaugel. Alles siis saime koos Kumariga teada, et Helsingi saat-

konnas polnud keegi kuulnudki mingist kahekesi koos olemise sundusest. Nii olnud vist aastaid tagasi. Vist. Ja nõnda ma Soomes Kumarit rohkem ei näinudki. Ma ei tea, kas temale oli varem antud mingeid juhendeid selle kohta, kuidas mind kinni pidada, kui juhtumisi tahan lääne poole jalutada. Mind igatahes polnud keegi instrueerinud, ja ilmselt oli kogu see värk mingi akadeemia ülipüüdlike ametnikukeste jaburdus.

Ettekannet mul seekord polnud; istusin ülikooli herbaariumis ja uurisin sealseid seeni. Õhtuti lihtsalt kõndisin linnas, vaatasin ja vaatasin ja tundsin ennast elamas *teises maailmas*. Võõras ja kauget lapsepõlve aegset Eestit meenutavas.

Helsingis nägin oma hotellis, et peale minu peatub seal ka mitu venelast – niisiis oli ikkagi õige kuuldus, et nõukogude kodanikke suunatakse teatud hotellidesse, kus neil kergem silma peal hoida. Ka Indias saadeti mind kord hiljem sellisesse hotelli – vist küll aga India akadeemia välissuhete osakonna poolt. Ju neil siis nii oli Moskva kokku lepitud.

Hotelli söögitoas kohtasin veel üht eestlasest külalist – noort daami, kelle elupaik Rootsis. Pärast teist vestlust elust seal ja Eestis ütles ta mulle, et rongiga on lihtne Turu linna sõita (kuhu niigi pidin minema), aga seal ei küsi minult keegi mingeid dokumente, kui õhtul Rootsisse suunduva reisilaeva peale läheksin. Ma ei pidanud seda neidu Vene nuhiks ega provokaatoriks – usaldasin enesetunnet, pealegi olid seni Eestis nähtud nuhid suhteliselt primitiivse käitumisega ja äratuntavad. Ikkagi ütlesin talle, et olgu see elu Eestis niisugune nagu ta just on, aga ma tahan elada kodumaal. Seda juttu me rohkem ei jatkanud, aga midagi oli selles tüdrukus – pilgus? intonatsioonis? – mis ütles, et ta saab aru, mis on kodumaa. Tema jaoks – kaotatud kodumaa.

Tegin ma õigesti või valesti? Teadlasena olnuks mu arengutee, praeguses puhuti pentsikus eesti keeles *karjäär* paljukordselt tulemuslikum. Teadsin aga sedagi, milline saatus oodanuks siis ees mu alles väikseid lapsi.

Helsingis ei käinud ma ringi pidžaamas (mida mul polnudki), ei sülitanud hotellis põrandale ega käinud litsimajas (milleks ra-

hagi poleks jätkunud). Tagasisõidul ei vaadatud Moskva lennujaama tollis mu kohvrissi, neil jäi nägemata kena suur, kuid NSVL kriminaalkodeksiga kõvasti ära keelatud soome puss (Viljo kingitus, üle antud viimasel päeval ja pakituna, nii et ma justkui ei teadnudki, mis suveniir seal pakis on). Jäi nägemata pakk eestikeelseid raamatuid Liivia Laasimerile, mille Rootsist Soome tõi mu vana tuttav Kuno Thomasson. Aga kuusteist aastat pärast seda kahenädalast Soomes-käiku ma enam välismaale ei saanud. Keegi ei ütelnud, miks ei saa. Esitasin rohkem kui kümme kutset sümpoosiumidele või teadustööks, täitsin ankeete ja kirjutasin elulookirjeldusi. Miks? Võib-olla rääkisin mõnikord anekdoote; pigem siiski olin astunud Eestis kellegi konnasilmale. Üksteise peale kaebamine on Eestis ikka tavaks olnud. 1962. aastal proovisin koos soomlastega Lapimaale välitöödele saada, anti juba lootusi – siis tegi keegi EKP Tartu linnakomitee ametnikule või otse KGB tegelasele selgeks, et minusugust küll välismaale lasta ei tohiks. Kas see just otsustav oli – aga poolteist aastakümnet oma kõige intensiivsemast teadlaseelust olin ilma nii vajalikest otsekontaktidest kolleegidega välismaal.

*

1997. aasta sügisel lugesin Tallinnas riigi-arhiivi filiaalis oma KGB väljasõidutoimikut. Sõidukeeld oli pandud ainult ühele, 1965. aastal Taanis toimunud Euroopa mükoloogide kongressile mineku taotlusele. Mitmele väljasõidule oli antud luba, minek jäeti aga tegelikult siiski ära. Kuni 1974. aastani oli hoolega loetud, mitme välismaalasega ma kirjavahetuses olen, neid sai siis kokku 90 "peaaegu kõigist maadest"; alguses olid igale taotlusele lisatud õiendis kirjas ka maade nimed, 1975. aastast peale märgiti kirjavahetuse kohta ainult "palju". 1985. aastal (!) avastati, et ka mu naine oli 1957. aastal olnud kirjavahetuses kolme välismaalasega. Mitmeid-mitmeid taotlusi toimikus polegi. Järelevalve KGBlikku täpsust iseloomustab iga kord kontrollitud sugulaste loetelu. 1985. aastal pandi kirja, et mu justnagu Tartus elava (101-aastase) isa

1957. aastal Komimaa taigas. Ainsaks teeks oli seal kunagisest metsaveoraudteest maha jäänud liiprite rida. Hans Remmi fotod

kohta pole midagi kompromiteerivat leitud. Õige see ju oli: isa oli siis juba 27 aastat puhunud Nõmmel Rahu kalmistul.

Toimikust sai kinnitust varem aimatu: sõiduvõimaluste piiramise eest hoolitsemine ei piirdunud KGBga ega 1970. aastail teadusustustele kehtestatud limiitidega. Taotlused kadusid enne selle instantsini jõudmist (Tartus, Tallinnas – ilmselt nii EKP linnakomitees kui ka akadeemia tubades) või NSVL Teaduste Akadeemia kontorites Moskvast.

LUMESADU

Seidast Labõtnangini, üle Polaar-Uraali sõitis 1964. aastal üks rong päevas. Sõiduplaanis oli sellel ainult kolm fikseeritud aega: lahkumine, tunnine vahepeatatus Virmaliste jaamas ja saabumine Labõtnangi. Mõnikord saabus rong lõpp-peatuse ette paar tundi varem, siis ootas see korralikult oma aega semafori taga ja saabus minuti täpsusega.

Peatusi oli rongil palju rohkem. Iga raudteevahi maja juures lasti raudteeäärne suur tünn joogi- ja tarbevett täis. Kauplus-kaubavagunist müüdi kõigile soovijale kartuleid, leiba, viina, isegi piima. Ainsast reisivagunist tulid mõned uudishimulikud maha ja ronisid jälle tagasi. Nii see sõit venis, kaheksa kilomeetri peale ligi kaksteist tundi, raske koorem kaubavaguneid ja tsisterne veduril taga.

Krasnõi Kameni, st Punase Kalju peatuse juures oli kaks barakki, teine neist pooltühi. Sinna saimegi koos sõbraga elama. Et korjata seeni Polaar-Uraali ühest kõrgeimast metsast, mille üläpiir ulatus ligi 300 meetrini merepinna. Kõrgemal algas metsatundra.

12. augustil 1964 seisime Punase Kalju harjal, ligi kilomeeter koduasulast kõrgemal mägitundras. Kaheksasada meetrit allapoole ulatus lillakaspruun kivivare, üks rahn toetumas teisele. All lookles hõreda lehisemetsa vahel Sobi jõgi, idas laius roheline meri – Siberi taiga. Palav oli, õnneks polnud nii kõrgel tuules siiski enam sääski. Päike kõrvetas nagu tundrasuves ikka; eemal paistis vihma sadavat ja pilv meie poole tulevat. Vihm sätendas kuidagi eriliselt.

Mõne minuti pärast jõudis meieni pisikesete kõvade lumeterakeste udu, siis hakkas sadama laiu helbeid. Kadus taigatasandik, mäeharjad, kadus kõik peale mõne ligidase rahnu ja hallvalge õhku täitva lume.

See oli üks kuu ja viis päeva pärast eelmise talve viimast lumesadu. Pärast selle aasta kahtkümmend palavat päeva. Suvi oli läbi, sügisele aega ei antudki, ja meie olime napis suveriietuses keset talve.

Jooksime alla ainsast alla- ja ülesronimiseks sobivast kohast, hüpeldes kaljurünkalt rünkale, kuni need veel lumest välja paistsid. Siis juba neid vaid aimates. Poole tunniga olime all jõe ääres. Siit oleks veel tulnud minna kilomeeter maad jõe kõrval allavoolu kuni koolmekohani. Mägiõgedest ju naljalt läbi ei lähe, voolus on tormiline ja keskel on sügav. Paraku ei näinud lume alt ka enam jõeäärset rada, ja kangestav külm oli jõudmas lausa südame alla.

Mõnesaja meetri järel leidsime seni teadmata uue koolmekoha: kaldaäärses vees olid

näha risti üle jõe minevad traktorijäljed. Asu- sime jõe ületama kõigi reeglite kohaselt: üla- kerega pisut voolu suunas painutatult, kõvas- ti käest hoides sõbral, kes oli must sammu kaugusel.

Keset laia jõe, üle vöökoha ulatuvas vees hakkas hoovus jalgu põhjast lahti tõmbama. Ümberpööramine polnud enam mõeldav, sel- lises veevoolus tähendanuks see kiiret uppu- mist. Sel hetkel taipasin: jäljed polnudki trak- tori omad, vaid kuulusid *vezdehod*ile, vees ujuvale maastikumasinale. Milline rumalus, milline lollus!

Läbi me tulime; vastaskalda ees ulatus vesi peaaegu rinnuni, aga seal polnud hoovus enam nii tugev. Edasi oli juba lihtne: pool ki- lomeetrit jooksu mööda lumesajus aimatavat kunagist traktoriteed.

Barakikodu oli meil ärakõdunenud ja pra- guliste seintega, aga pliit ja soemüür olid kor- ralikud. Võtsin matkakirve ja läksin puid too- ma. Õue taga ronisin läbi okastraataia jäänus- te, just sildi alt, millel oli loetavaks jäänud „tu- listatakse hoiatamata!“. Valisin püstisevõitu varemed ja hakkasin mahalangenud lae jää- nustest lauätükke lahti kangutama.

Poole tunni pärast jõime tekkidesse riie- tunult kuuma teed ja külma piiritust. Rääkida ei saanud veel tükk aega: kui püüdsime kramp- likult kinni surutud suu avada, hakkasid ham- bad ise üksteise vastu plaksuma. See oli kum- maline tunne ja kummaline hää; olete kuna- gi kogenud midagi niisugust? Ja ega olnudki midagi rääkida.

Lumi jäigi tookord maha. Tuli sõita ida poo- le, Siberi tasandiku metsatundrasse, kus sü- gis oli alles saabumas. Sõber sõitis koju Ees- tisse, seal olid tal parimad päevitamispäevad.

Nagu asula kirjeldusest ehk taipasite, ela- sime endises vangilaagris. Seida-Labõtnangi vahe oli ja on ainus tegutsev jupp Kaug-Põhja raudteest, mis pidi ulatuma Kotlasest Jenissei jõeni ja nii ühendama Norilski Venemaa Euroopa-osaga.

Labõtnangist üle (Obi) jõe asuvast Salehar- dist itta sõitsin nädala pärast selle raudtee peaaegu valmishetatud osa varemeid pidi te- legraafiiliini tööliste dresiiniga. Raudtee oli neile antud. Igijää peale ehitatud roopapaar

oli fantastiliselt kõveraks vingerdunud, koha- ti rippusid rööpad ligi kümme-kond meetrit üle ärauhutud maa. Iga nelja-viie kilomeetri järel olid selle kõrval endiste vangilaagrite jäänus- sed. Kümnete tuhandete inimeste hinnaga rajatud tee oli loodus hävitanud nagu kurjade inimeste meeletu nurjatuse vilja.

Paari aasta pärast põletati vangilaagrite ase- medki maha: pole näha – pole olnud. Ainult Punasest Kaljust järgmise raudteepeatuse juur- de jäi alles eluaegsete vangilaager. Sinna oli toodud suurema kõige paadunudad kriminaal- kurjategijad, kes ennast lõunapoolsetes laag- rites küllalt hästi polnud ülal pidanud, kas seal kedagi tapnud või püüdnud põgeneda. Nii rää- giti. Nägin üheainsa korra, kuidas vangivagu- nist maha aeti komberdavaid kaltsudes-räba- lates sääseparvest piiratud vanakesi, keda ve- rekoerte saatel laagri poole aeti.

KLOOSTRIMÜÜRIDE VAHEL

Jälle sajab vihma ja termomeeter keeldub viiendast ülenullisest pügalast rohkem näita- mast. Aasta tagasi, samuti augustis olnud siin päikesevõtjaid palju. Nüüd ootavad vähesed- ki turistid kord nädalas käivat Arhangeliski lae- va – minema siit!

Pinn! kumiseb endise kloostri õuel kell, hääles kogu maailma mured ja valud. Pinn! Ei löö seda kella mungad ega teised pühad me- hed, – tast möödus igavlev turist. Aga kell on vana, tema öeldav ei olene möödujast.

Kloostritoa pisikesest aknast paistab õu. Aegamööda kaob rühm vihnamantleis küüru- tavaid turiste giidi järel kloostrikiriku vareme- te taha – vaatama lagunenenud müüre, lõhutud seinu, freskode jäänuseid, täisvarisenud maaluseid koopaide.

Tuntud on Solovetsi kloostri ajalooline tähtsus: võimu tugipunkt Põhjas, aga ka tsaa- ri ja kirikupeade kõige ohtlikumate vaenlaste vangla. Oma peaga mõtelda julgevate inimes- te vangla. 1923. aastal "asendati" klooster Tše- kaa-OGPU-GPU-NKVD-(KGB) erivangilaagriga, kus hoiti kinni ka professoreid, vaimset eliiti. Siin ilmus väikeses tiraažis kohapeal trükitu- na teadustoimetiste seeria, autoreiks nood-

samad professorid. Sellele tehti päevapealt lõpp. Siin on mõtleja ikka olnud vaid ohtlik vaenlane.

Sõja ajal või pisut hiljem läks klooster sõjaväe kätte. Arhitektuuri maailmakuulsa mälestusmärgiga tehti sama, mida Punaarmee tegi rahu ajal rahva käest vallutatud kirikute-ga. Kloostrihooned muutusid arhitektuurimälestiste, muististe, vana kultuuri ja ajaloo vaenlaste-hävitajate tallermaaks. See toimus vaid veidi varem, kui Tallinnas keegi kultuuriajaloolaste poolt siiani avastamata jäänud isik kirjutas alla korraldusele: koristada vana vaekoja restaureerimiskõlblikud varemed Raekoja platsilt.

Siis tuli järgmine ja võib-olla veel süngem periood – ükskõiksuse aeg. Kümned kunstnikud ja tuhanded turistid tulid lõuendile ja mällu jäädvustama seda, mis veel alles. Nad kirjutasid ajalehtedes, kutsudes üles arhitektuurimälestist hoidma ja taastama. Ühes kloostri pooles oli meie sealoleku ajal – 1965. aastal – sõjaväeosa; seal toimuvat ei näinud, aga võis aimata. "Vaba" osa ühte nurka restaureeritakse, kümnet sööb ajahammas edasi. Püstiseisvas tiivas on külanõukogu kontor, sidejaoskond, veel mingid asutused. Ja turismibaas, kus mõnikord elavad vaatenurka hool-salt valides ilufotosid tegevad pildiajakirjanikud. Ning kanaleid pidi sõudepaadiga metsa sõitvad seeneteadlased – meie oleme küll vist alles esimesed.

Pinn! lüüakse kloostriõuel tasakesi kella. Hoolimata lööjast on ta hääles sajandeid tagasi elanud kellameistri mure ammusurnute ja praegu elavate inimeste pärast. Ka meie pärast.

Paikan kloostrikambris oma metsas lõhkrebitud pükse ja tigetsen sõbraga. Täna on siin sünge päev: vihmane ja külm.

*

Üheksa aastat hiljem istusin Uppsalas hotellitoas öösiti üleval, et lugeda Solženitsõni äsjailmunud "Gulagi arhipelaagi". Mul jäi ainult paar päeva ärasõiduni, kui selle sain. Seal ja siis sain teada, millest õieti rääkis kloostriõue kell. Mul oli ahastav ängistus, nagu

oleksin tookord Solovkil seeni kogudes midagi väga halba teinud.

Rootsist koju jõudnuna tuli mul muretse-da oma esimesed prillid. See oli küll väike tasu Uppsala ööde eest, millal loetust tuli paljude ees veel kaua vaikida.

STANOVOI HARJAL

Viktor Masing on sellest laugest mäeharjast juba kirjutanud. Rohkem küll maantee poolt vaadates – sealt, kus sõidavad autod, toites Jakuutia kaevandusi masinate, nafta, vase, inimeste ja kartulitega. Tema ajal paistis siin päike; täna on aga jälle udusombune, külm ja ebasõbralik ilm.

Mäletan: algkooli viiendas klassis, 1940. aastal, oli esimeses nõukogudeaegses geograafiaõpikus mitmeid romantilisi, erutavaid nimesid. Need jäid eluks ajaks meelde millegi ääretult kauge sümbolina. Oli neid varemgi: Amatoonas, Borneo, Celebes. Nüüd lisandusid Verhojansk, Ussuurimaa, Stanovoi ja Jablonovõi. Ja näe, kakskümmend aastat hiljem seisan juuli lõpus üksinda Stanovoi harjal, nimi ja sellega koos käinud imelik igatsus kaasas.

Pettumus? Ei, kuigi võiks olla. Madalad mäed, peaaegu künkad – aga vaade avaneb kümnete kilomeetrite kaugusele. Aeglaselt metsastuvad vanad raiesmikud ja põlendikud. Läbitungimatult vändunud-põimunud tüvedega madal käabus-seedermänni võsa. Üksikud lehised, vanad ja kõverad. Tundrataolise taimeistikuga lagendikud. Põdrasambliku valendavad laigud. Madalamal on soised ojakal-dad. Vähem kui poole meetri sügavusel algab igijää. Mõõtsime seda eile, kui päike kõrvetas nagu meil mõnikord heinaajal.

Kilomeetri kaugusel maanteel ronivad tigidahäälised hiid-veoautod. Üksik jakuut kõnnib kahe koormatud põhjapõdra kõrval. Lähen vana, ammu mahajäetud tee jälgi mööda piki Stanovoi harja.

Kümme kilomeetrit samasugust maastiku. Mis ta õieti on? Taiga, tundra, võsastik, raiesmik, põlendik – kõik korraga ja ei midagi kokku. Hall, madal, maad ligi surutud.

Tee jäänus keerab alla orgu. Paarkümmend barakivaret, vanaraualasud, tundmatu masina tohutu roostest puretud jäänus. Ees, taga, kõrval – hiidmuttide arutu maapööramise jäljed seal, kus kunagi oli taiga, oli jõgi, olid ojad. Kuumaastik? Ei usu, et Kuul oleks nii troostituid paiku. Madal võsa vireleb fantastiliselt otstarbetu kujuga tehiskünkail. Mets ei taha neile tulla ja ei tulegi.

Hiljem näen sellist vaatepilti veel mitmes paigas: tühjaks ammutatud ja maha jäetud kullakaevandusi. Siin saabusin esimest korda ühte oma lapsepõlve reisiihalusis soovitud kohta. Kui inimene midagi väga tahab, siis seda ta ka saab – kui tahtmine on kõva ja õnn aitab. Tal pole õigust pettumust tunda.

TÜHI TÖÖ?

Tollal olin käsile võtnud veel ühe uurimuse, mis teistega võisteldes siiani on jäänud lõpetamata. Sellest pole eriti lugu, aastatega kogutud herbaarmaterjalid ja seenekultuurid muutuvad järjest väärtuslikumaks, juba praegu saab nende kallale minna molekulaarbioloogiliste meetoditega. Ka probleem ise on mujalgi veel lahendajaid ootamas.

Paljude lehtpuude vanematel tüvedel kasvavad kabja- või konsoolikujulised torikseene viljakehad. See on *tuletaelik* ehk *ebatuletael*, ja toitub see seen puutüve südamikuosast, muutes selle valkjaks mädapuiduks. Hiljem muutub tüvi õõnsaks.

Kolmveerand sajandit tagasi arvati, et kogu Põhjapoolkeral kasvab vaid üks tuletaeliku liik, mis võib nakatada paljusid puuliike. Siis kirjeldati omaette liigina veel üht, nimelt ainult haabadel kasvavat seent. Praegu tuntakse selles rühmas vähemalt kaheksat liiki, mille eristamine üksteisest on aga sageli raske ja mille levik maailmas pole veel kaugelgi selge. Teaduslikus mõttes pakub huvi, kuidas ja millal on need sarnased teisikliigid tekkinud. Veel enam, just siin kerkib jällegi üles süstemaatikute ja evolutsionistide vana küsimus: mis on õieti liik?

Nendele küsimuste vastamiseks on vaja koguda nii kuivatatud herbaar- kui ka elussee-

ni hästi laialt alalt ja paljudelt peremeespuudelt. Just elusate viljakehade kogumiseks ma võtsingi 1971. aasta augustis ette kiir-soolomatka. Tahtsin koguda seeni kahes paigas puudelt, mida olin enam kui kümme aastat tagasi näinud Kamtšatkal ja Kesk-Siberis. Lisaks otsida neid paar päeva Sahhalinil, kus ma veel käinud polnud. Seentest lootsin kohapeal viia katseklaasidesse söötleme puhaskultuure, kogutud viljakehi siin-seal võõrastemajades või mujal leiduvates külmikutes elusana hoida, Kamtšatkalts osa ka lennupostiga Tartusse saata.

Eestis, aga ka kaugemal on metsades kümnepäevade kohti, kuhu ma oskan täpselt tagasi minna – just selle puu ja selle seene juurde, kuhu vaja. Ma ei mäleta paljude inimeste nägusid või nimesid; ajan segi koosolekute ja kohtumiste kellaajad ja päevad. Unustan vaatamata oma kalendermärkmikku. Huvitava seene või taime ja teeraja selleni pean aga enamasti meeles. Aastakümneid.

Lennukipiletite muretsemine pikaks ümberistumistega ringlennuks oli tollal nii vaevaline ja ebameeldiv, et ma seda praegugi meenutada ei taha. Tartust oli see ikkagi võimalik, kui täpselt kuu varem väga vara hommikul asja hakkasid ajama. Venemaal kulunuks iga üksiku lennupileti saamiseks nädal või kaks sabasseismist. Ei võtnud tollal keegi võõralt inimeselt altkäemaksu vastu; see reisimist soodustav võimalus tekkis alles pool tosinat aastat hiljem. Igatahes lendasin 9. augustil 1971 Tallinnast minema ja 11. augusti pärastlõunal kogusin seeni Petropavlovskist mõnekümne kilomeetri kaugusel Južnõje Korjaki juures. Uimasena kellaaegade muutumisest, elurütmi häiritusest. Läänest itta lennates kuluvat iga ajavööndi tunniga harjumiseks üks päev, niisiis lootsin nädala pärast jälle vormis olla.

Järgmisel päeval läksin samasse metsa eile eosepüüdjaga varustatud seeni ära tooma. Leidsin üles kõik ja eoseid olid nad ka andnud. Kuigi ilm oli jahe ja sadas peent uduvihma.

Siis istusin kolm päeva oma võõrastemajatoas. Välimärkmikus on iga päeva kohta ainult üks sõna: *vihm*. Mul oli kaasas pisike raadio-

vastuvõtja, sellest kostis ainult kaks kohalikku saatjat. Üks neist kuulus oblasti teedevalitsemisele ja see andis kogu ööpäeva jooksul lindi pealt veerandtunnist ilmateadet. Paar korda päevas linti vahetati, seni kordus aga neli korda tunnis sama jutt. Loeti üles kõik Kamtšatka paigad ja teed, igaihe kohta teatati temperatuur, sademed, prognoos tänaseks ja lähemateks päevadeks. Veerandtunnise saate asemel võinuks selle kokku võtta kolme lausesse: *Igal pool on jahe ja sajab. Kohalikud lennud on edasi lükatud. Muutust pole ette näha.*

Lõpuks jäi lennupiletis rangelt ette nähtud lahkumiseni ainult kaks päeva. Varahommikul sõitsin autobussiga 40 kilomeetri kaugusele. Sellel mööda Kamtšatka ainust maanteed Milkovoni viival bussiliinil oli sõiduplaanis ainult väljumisaeg; saabumine lõpp-punkti polnud ajaliselt ette nähtud. Kõikumine öeldi olevat nii umbes neli kuni kuus tundi siia-sinapoole, olenevalt ilma ja tee oludest.

Hoolimata tihedast vihmast leidsin ühe-teist aasta tagant meelde jäänud vanad kivi-kased tee ääres üles. Buss peatus, läksin läbi rinnuni ulatava rohu puudeni, kust olin siis kogunud ja hiljem teadusele uue vormina kirjeldanud *Phellinus igniarius* f. *camshadalica*. Asetasin leitud suurtele, kabjakujulistele mustadele viljakehadele alla musta tiheda paberi riba ja kinnitasin nõõpnõeltega. Kogusin kümme-kond muud puitulagundavat seent ja jõudsin ringiga maanteele tagasi. Paari tunni pärast võttis juhuslik auto mind veokasti koorma otsa ja enne õhtut olin linnas võõrastemajas tagasi. Kuulasin taas nukra häälega ette loetavat ilmateadet – ikka sama, ikka sama!

Järgmisel päeval kordasin oma matka. Seened olid mustale paberiribale andnud paksu valge eosepulbri kihi, mis pärast kuivatamist kõlbas veel mitme nädala jooksul laboris seen-te puhaskultuuri viimiseks. Vattkorgiga suletud katseklaasides vähetoitval agarsöötmel kasvavad nad pruuni hallituse taoliselt veel praegugi.

Üksteist aastat hiljem uuris kaasatoodud hiidsuuri puitunud seenekübaraid mu hea sõber, Helsingi ülikooli professor Tuomo Niemelä. Minu kirjeldatud "uus" vorm osutus sünonüümiks, seda oli juba varem Euroopast

kirjeldatud. Nagu Kamtšatka rohukasvu iseloomustab gigantism, hiidmõõtmete omandamine, nii oli ka selle seenega. Oodatust erinev välimus oli neil tingitud kõrgest east, vihma-rohkkest kliimast, vohavast kasvust. Olin risustanud maailma seente nimekirja olematu uue vormiga – nagu paljud seeneteadlased enne ja pärast mindki.

VALGUS TUNNELI LÕPUS

Kahe päeva pärast olin õhtuhämaruses Sahhalinil, Južno-Sahhalinskist mõned kilomeetrid põhja pool asuva botaanikaia värava taga. Teadsin, et ühes selle laboris ootab mind põrandapind magamiskoti laialirullimiseks, loodetavasti ka mees, kes ukse lukust lahti keerab. Teadsin ka seda, et pimeduse saabudes suletakse värav ja aeda lastakse lahti paar väga kurja koera.

Lennuk oli hiljaks jäänud ja värav juba kinni. Koeri selle taga polnud, küllap oli neil valvuritööd mujalgi. Aknast paistis valgust. Mul on vajadusel väga vali hääl.

Esimestel päevadel ronisin linnatagustele mägedele, siis võtsin ette kaugema matka läänepoolsele mäekurule. Imekitsast rööpmepaari mööda ronis sinna läbi pikkade tunnelite kiirustades ja mäenõlvadel vingerdades püüdlük reisirong. Nagu raudtee isegi, oli see pärit jaapanlastelt. Tee oli ehitatud eht-jaapanliku ratsionaalsusega: tunnelid polnud paari sentimeetritki laiemad kui rongile täpselt vaja. Vaguniaknast ninaotsa välja pistmine tähendanuks selle kohest mahahööveldamist.

Kakskümmend neli kilomeetrit linnast leidsin raudtee lähedal vana nulumetsa. Sinna tuli tükk maad kõndida mööda radadeta saasatihnikut. Saasa ehk kuriili bambus on puitunud sitkete kõrtega, siin kuni nelja meetri kõrgune taim, mis moodustab raskesti läbitavaid tihnikuid. Mägedes on talvine lumi need nõlvast allapoole kaldu vajutanud; allamäge võib neid mööda lausa liugu lasta, läbi piigitihniku ülesmäge minna on armetult aeglane ja raske.

Metsa juures sattusin tõelise *sopka* peale. Selle sõnaga tähistatakse siin-seal Vene Kaug-Idas koonilisi mägesid, näiteks vulkaane. Ka

eesti keelde tungisid mõned ajad tagasi sellised russitsismid nagu *Klutševskaja sopka* Kljutši (= Allikate) külast paistva Klutši vulkaani asemel; see nimetus on isegi ENE uues trükis esikohal. Tõeline *sopka* on oma nime vääriv sopane *mudavulkaan*. Sellisele sattusingi.

Sopka oli vast ainult viis kuni kümme meetrit ümbrusest kõrgemale ulatuva laega lai kuppel, mis servades uputas pori ja saviga metsapuid. Suurem osa sellest oli paljas ja taimkatteta savimaa, lõhestatud vihmadest lõigatud kitsaste sügavate, püstloodis seintega kanjonikestega, looduslike kraavidega. Nende servad murenesid, põhjas paistis püdel pori; sinna sattunu upub. Kuivade ilmade tõttu oli sopka savine pind kõva ja seda mööda andis kõndida. Kanjonikestest sai üle hüpata, suuremaist ringiga mööda minna. Ikkagi parem kui läbi saasatihniku trügida.

Teisel päeval, kui läksin seente alla pandud eosepüüdjaid-paberiribasid ja seeni endid ära tooma, oli mul kaks kaaslast: tuttav botaanik Leningradist ja teine kohapealsest botaanikaaiast. Otsustasime jalavaeva vähendada ja saasabambuse tihnikuist läbi ronimise asemel teele asuda järgmisest raudteepeatusest. Seal tuli raudteed pidi kilomeetri jagu tagasi astuda, seehulgas ka läbi üsna pika tunneli. Tunnelivalvurid lubavat seda, kui sul dokumendid on korras ja rongi niipea tulemas pole. Omapäisi tunnelisse minejaist, linnast tulnud marjulistest jäävat igal aastal üks või mõni rongi alla – näiteks siis, kui rööbaste vahele kõhuli heites jätab seljakoti maha võtmata või ei suru ennast küllalt sügavale maha.

Tunnelivahile meie tulek ei meeldinud. Siiski võttis ta mingi välitelefoni taolise riistapuuga ühendust naaberjaamadega, sai ühe kätte, suure väntamise peale ka teise, ja lubas meid tunnelisse. Selle alguseni oli veel hea tükk maad minna.

Olime juba sigmoidiselt kõverduva tunneli keskkohast läbi, kui ees hakkas kostma tuttavat mürinat. Meile tuli vastu kaubarong – reisirong ei tohtinuks see plaani järgi olla. Peagi võis oodata *valguse paistmist tunneli lõpust*.

Väheste nõrkade lampidega valgustatud poolpimedas tunnelis oli parempoolsele seinale iga kolme-neljakümne meetri järel lubja-

ga maalitud ülalt kaarja ukse siluett. Jooksime esimeseni ja kiirustasime rööbastee vastasküljel olevasse pimedasse, viiekümne sentimeetri sügavusse kahele inimesele määratud orva. Seljakotid surusime jalgade vahele maha. Asusin keskele; ajasin käed nagu käsipuud laiali ja pigistasin peod kogu jõuga vastu orva servi. Kohe tulid ka meeletu tuulehoog ja rong, lõputu rida vaguneid kihutas näo eest mööda. Minust vasakul seisev neiu hakkas hirmust vabisema, peaaegu rappuma, jäi aga jalule. Paari minutiga oli õudusfilmilik episood möödas, sammusime liipreil komistades välja ja edasi metsa. Eile tähistatud seeni ja muudki huvitavat ära korjama.

Unustasin selle pisiseikluse peagi, midagi hirmsat ju polnud. Ainus reaalne oht oli liigse kiirustamisega rabeldes õlist libedatel liipritel pimedas komistada ja kukkuda, või olla hooletu seljakottide orva pressimisel. Taas meenutasid seda elukogemust mulle kaheksakümnendate lõpul ja üheksakümnendate esimesel poolel meie peapoliitikud, kes aina kinnitasid: tunneli lõpust paistab juba valgust!

Augusti lõpus olin tagasi Tartus. Olin kogunud 363 seene viljakeha kogukaaluga umbes 40 kilogrammi. Suurem osa neist on siiani läbi uurimata, huvitavamad asjad tulid peale. Seal, kust ma neid kogusin, metsi enam pole; on raiesmikud ja otsatud põlendikud.

LÄHEN KOJU

On öeldud, et inimesel on ainult üks kodu: tema sünni- ja elu esimeste, teadlikuks saamise aastate elupaik. Kõik hilisemad on vaid elukohad, ei muud. Mingil viisil muidugi kodud ka, aga sellised, mida võib muuta, vahetada, asendada. Vist on selline suhtumine eriti omane eestlastele – kui meilegi enam.

Kui oled elanud lisaks kodule veel viieteistkümnnes korteris, ühiselamus, talus, on iga selline koht sulle võrdselt peaaegu-kodu. Eemal olles tunned seda kui mingit enam või vähem kindlat tugipunkti, ankrupaika. Mõnele on see nii tähtis, et kas või mitmeks kuuks mujale minnes tunneb ta end uues kohas külalisena või ajutise võõrana. Mulle ja ka paljudele mulle tuntud rännukaaslastele muutub

metsas üles pandud telk, metsaonn, hotelli-tuba või muu koht pärast kaasatoodud asjade paikapanemist hiljemalt öhtuse magamamineku eel kohaks, mille kohta täiesti endastmõistetavalt ütled: nüüd lähen koju. Kodu on seal, kus oled ise; kodu käib inimesega kaasas. Kui paljudega see nii on? Kindlasti paljude ameeriklastega, kes mingeid probleeme nägemata vahetavad elu jooksul oma kodulinna. Vist mitte paljude Venemaa avarustel nähtud sismigrantidega; olen nendega rääkides tundnud aru saavat, et neil pole kuskil päris hea, et kodu neil endaga kaasas pole. Kuidas kellelgi.

Kodunemiseks on mitmeid abinõusid ja reegleid. Hea, kui oskad selle rahva keelt, kus külas oled; veel tähtsam on teada vähemalt miinimumi sellest, mida nende kombes heaks või pahaks panevad. Tuleb süüa sama toitu ja samamoodi – Indias näiteks ainult parema käega ja soovitavalt ilma lusikat-kahvlit pruukimata. Tuleb katsuda kas või natuke mõelda samamoodi, kui nemad – või vähemalt püüda mõista, miks nad nii ja mitte teisiti mõtlevad.

Kuid minulgi on elu jooksul olnud paar kohta, kus olen ennast tundnud ebamugavalt, kust olen ära tahtnud, kus mets ja eluruum mind rõhusid. 1979. aasta hilissügisel elasin koos kahe kaasmükoloogiga Venemaa Kaug-Idas Alini mäeharja all sünges, botaanikute keeles öeldes tumedaokkalises taigas väikeses onnis. Ilm oli jahe, eriti öösel; onni ligiduses leidis liiga palju värskeid karujälgi. Öösiti tuli kaks korda üles tõusta, et kütta magamislaevatsi kõrval olevat plekkahju; kuivad kuusehalud andsid küll valusat tuld, kuid ahi jahtus kohe pärast selle kustumist. Selles polnud küll midagi erilist, nii oli varemgi olnud.

Ärasõidupäeval vaatasin millegipärast onni otsest lahtisele katusealusele. Plekist, roostes korstnatoru oli ilma põlvliigendi ehk ühenduseta; käredate kütmise korral pidi mitte ainult suits, vaid ka leegid tegema 30-kraadise käänaku ja hüppama ligi kahekümne sentimeetri kaugusele, purukuivast laudkatusest põiki välja ulatuva teise plekkтору sisse. Miks nad seda sõbralikult ja meid koos onniga maha põletamata tegid, sellest ma aru ei saanud. Ehk seepärast, et tuli on looduse osa; loodus võib inimese vastu küll karm olla, kuid pole paha-

tahtlik. Nagu mitmed filosoofid juba ammu on ütelnud.

KODUNE KARJAPOISIKOGEMUS AITAB KÕIKJAL!

Gangese delta äärses džunglis õnnestus 1979. aastal hoiduda kohtumisest metsikute elevantidega. Kodustatud loomi olin näinud kolmel korral: kurba ja apaatset jalus ahelat kandvat looma Calcutta loomaaias; sünget melanhoolset looma Tiruchirapalli mäetemplisse viiva laia trepikoja sümboolse valvurina; Madurai linna peatänaval, kus ta selga ehitatud saduldiivanil sõitis väga, väga tähtis persoon. Indias on elevandil sama roll, nagu meie praegusel Maarjale pühendatud maal mersul. Küllap neid loomakesi oli liikumas rohkemgi, sest Coleroni jõe silda ületades ja sillamaksu makstes nägime hinnakirja: velorikša – 15 annat; autobuss, elevant või kaamel – üks ruupia.

Metsikuid elevantide me ei näinud, küll aga nende väga värskeid kakahunnikuid. Umbes ühe meetri kõrguseid või natuke suuremaid. Auravaid-tossavaid. Lõhnavaid; haisu tugevus oli selges proportsioonis kaka hulgaga. Elevantide ragistamist oli põõsaste tagant kuulda. Lahkusime kiiresti vastassuunas: metsikute vanade isaselevantide käitumine on ettearvamatu. Nad on – inimese arvates – kapriissed; võivad vähimagi põhjusega rünnata ja su laiaks tallata. Põhjust neil selleks muidugi on, aga ainult nad ise teavad seda. Sama ohtlikud olid vanad üksikud jäänud isased piisonid Valgevenes Belovežje Puštšas, mind lausa tiriti kord nende juurest eemale. Kuigi nad rahulikult maas lõsutasid, just käändudel kasvavate torikseente juures. Olen omal ajal karjasena pulliga pisut hädas olnud ja siiski hakkama saanud, enda arvates tean nendega lävimist küllalt hästi. Eks kauge külalise puhul ollakse ikka pisut ettevaatlikum kui vaja.

Karjasekogemusi läks mul vaja Chandi-garhi-taguses džunglis hoopis ohtlikumate loomadega kohtumisel. Pöörasin koos oma juhendatava, doktorant Dhingraga maas kõdunevat palmitüve, et selle alt mädanemist tekitavaid seeni otsida. Seen (*Grammothele fuligo*) oligi seal, samas aga ka herilasepesa. Järgnes mis

järgnema pidi: Dhingra hakkas kätega kõvasti vehkides otsejoones ära jooksmas, nagu jalad võtsid. Ta elu päästis mõnesaja meetri kaugusel asuv tiik või järveke, milles üle tunni aja ninani vees veetis, endal kolmkümmend astelt näos, kaelal, kätes.

Mul ei tulnud pähegi, et Indias midagi teisi oleks kui Eestis; sööstsin kümme meetrit edasi, siis peatusin ja pöörasin risti paremale. Viis-kuus sammu, siis järsk suunamuutus vasakule, ja ikka nii edasi. Igas pöördpunktis vuhises minust üle ikka vähemaks jääv surmvihaste linnukeste parv, kuni neid kümme konna minuti pärast enam polnudki. Pääsesin päris terve nahaga.

Õnneks olime linnast ainult paarikümne kilomeetri kaugusel; Dhingra jõudis meid oma motorolleril tagasi sõidutada, enne kui ta kokku varisema hakkas. Minust jäi ta paariks päevaks ülikooli haiglasse, paranes aga kiiresti.

KORDUSUNENÄOD

Unenäoteadus on üks huvitav inimese tegevusala, seda just oma lõputute võimalustega. Sünapside struktuuri tekke uurimisest üle unenäo seletamisraamatute tulutoova koostamise kuni täieliku isetegevuseni, eneseseletuseni.

Mul on õnnelik omadus unenäod jalamaid pärast ärkamist ära unustada. Pealegi ei näe ma unes oma elus juhtunud asju, välja arvatud mõned ammused alandused, sedagi nihestatult. On siiski kaks unenägu, mis ootamatult korduvad ja millel ilmselt on mingi tõsisem seos mu eluga. Mällu on jäänud hajusad jäljed millestki väga tähtsast.

Esimese sündmustikust ei mäleta ma ärkama hakates mitte midagi. Ainult seda, et olen seda juba palju kordi näinud, võib-olla isegi aastakümneid. Veel veidi ärksamaks saades tekib alati küsimus: kas too paljukordne nägemine on tegelikkus, või just nähtud unenäo epiloog, omamoodi puänt? Ma ei tea sedagi, kas see korduv unenägu ongi alati sama, või kordub ainult lõppprefraan. Kas tuletab mälu mulle meelde Koguja sõnu: *Mis iial olnud, on seesama, mis peab saama; ja mis iial*

tehtud, on seesama, mis veel saab teha; ja pole mingisugust uut asja päikese all.

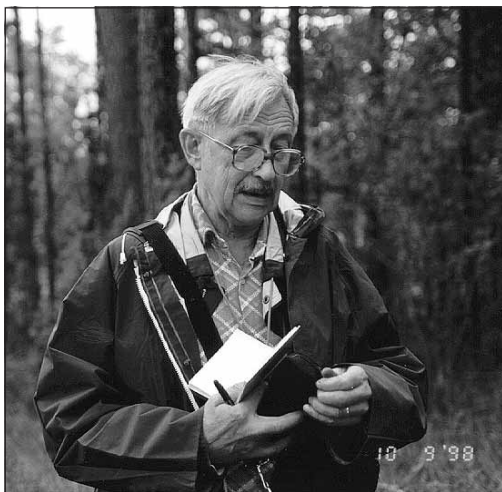
Teist und suudan ma alati, isegi praegu piirjoonteta pildina ette kujutada.

Võib-olla näen kunagi läbielatud minutite koopiaid, võib-olla näen väljamõeldud mälestuste kordusi. – Üheksa-aastaselt läksin kord Undimaa külast südasuvisesse metsa hulku-ma. Pool kilomeetrit läbi metsa Pekre poole keerasid tee pealt paremale vanad, ammu kasutamata vankrijäljed. Paarsada meetrit edasi harunes paremale vaevumärgatav rada, mille sarapuud olid kahelt poolt ja ülalt võlvkäiguna kinni kasvatatud. See oli salatee, mida mööda tuli minna sügavalt kummardudes. Mõnekümne meetri pärast oli noorte tihedate kuuskede ja pöösaste vahel pisike ümmargune välu. Tee lõppes seal.

Paarkümmend aastat hiljem püüdsin neid radu üles leida – asjata. Kuigi metsateed püsivad vähemalt aimatavana väga kaua; tean seda, oskan neid oma seenematkadel leida.

Nüüd näen aruharva unes, et lähen jälle seda salateed mööda. Kõik on muutumatult sama, ja ärganult on terve päev südamel soe. Kuigi tee ju kuhugi ei viinud. Või siiski? Tagasi metsiku metsa sõbralikku üksindusse?

Tartus, 1961–1997 **T**

1998. aasta. GPS satelliitnavigaatori abil määramas geograafilisi koordinaate ühes Saaremaa metsas, kuhu eeldatavasti tuleb maailma esimene haruldaste seente looduskaitseala. Vello Liivi foto